

TÜRKÇE'NİN UMUMİ YAZI VE İMLA MESELELERİ HAKKINDA

Efrasiyap GEMALMAZ*

Konuyu Ele Alış Sebebi:

Sınırlı imkanlarının ve faniliginin şuuruna varan insanoglu, mekanda olduğu kadar zamanda da, geçirmiş olduğu beşeri tecrübenin kendisine kazandırmış olduğu düşünce mahsulü mesajlarını mümkün mertebe uzaga ulaştırabilmek için çeşitli yollar aramış ve bu arayış içinde yazıyı icad etmiştir.

O halde, bilindiği gibi, **okumak**'tan maksat, yazıyı yazanın çıkardığı sesleri aynen tekrar etmek değil, yazı yoluyla vermiş olduğu mesajın alınması, anlaşılmasıdır. Bu sebeple olsa gerek, ilk yazılar, “**fikir yazısı**” diyebileceğimiz **ideogram**'larla yazılmışlardır.¹ Daha sonra, gittikçe gelişen mücerret fikirleri incelikleriyle ifade edebilmek için **hece** ve **ses yazılarına** geçilmiştir. Ancak, tatbikatta, sesin yazıda gösterilmesi, manayı taşıdığı ölçüde gerekli görülmüştür. Alfabetik yazılarla yazılan dillerin bazılarının imlasında mananın anlaşılmasında lüzumu hissedilmeyen bazı ses karşılığı işaretler gösterilmemiş (Arapça'da olduğu gibi), bazılarında ise, mananın anlaşılması için lüzumlu olduğundan imlada gösterilip fakat okunmayan işaretler (harfler ve noktalama) kullanılmıştır (Fransızca'da olduğu gibi).²

Bilinen en eski metinlerden asrımızın başındakilere kadar, Türkçe'nin imlası, hangi alfabeyle yazılırsa yazılsın, tabii gelişmesini sürdürdüğünden,

* Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

¹ bk.: GELB, I. J., *A Study of Writing*, Chicago, 1965, s.1-23; HIGOUNET, C., *L'Écriture*, Paris, 1964, s.5-41

² Aşağıdaki misallerde olduğu gibi:
Ar. 'k[i]tab' «kitab»; 'kat[i]b' «kâtib»; 'm[i]llet' «millet»
Fr. “ils viennent” [il vien] «geliyorlar» // “ il vient “ [il vien] «geliyor» vb.

dilin iç yapısına uygun, oldukça fonolojik bir imla anlayışına ulaşmıştır. Sona eklemeli bir dil olan Türkçe’de ek ünlülerinde ve ünsüz değişimlerinde tasarrufa gidilerek mümkün merteye ses benzeşmeleri yüzünden ortaya çıkan **alofonların** doğurduğu **alomorflardan** kaçınılarak —imkansızlıklar sebebiyle yeterli ve ciddi bir imla eğitimi yapılamamasına rağmen— manayı taşıyan en az sayıdaki şekillerde karar kılınmaya gayret edilmiştir. Bu yüzden, yabancıları tarafından, “*yarısı yazılır, yarısı yazılmaz*” bir dil olarak görülen Türkçe, aşağı yukarı aynı imla mantığıyla, en az 13 asır boyunca Türkler’i —ve Türkçe’yi öğrenmiş yabancıları— yazı yoluyla mekanda ve zamanda yeterince anlaştıramamıştır.

Ancak, 19. asrın sonları ve 20. asrın başlarında, Türk Dünyası’nda yaygınlaşan iç ve dış kaynaklı siyasi ve idari bunalımlar, Türk diline de yansımış, ve bilhassa 1914-1918 I. Dünya Harbi’nden sonra güçlenen hakim siyasi ve idari çevreler, iyi veya kötü niyetle, bilmeyerek veya bilerek, Türk halkının dilini dilediği gibi kullanma hakkını elinden almaya çalışmış, onu, zorla uyguladıkları dil ve yazı devrimleriyle, kültür bakımından uygun gördükleri mecraya sokmaya uğraşmışlardır.³

Neticede, Türk Dünyası’nın her sahasında olduğu gibi, biz türkologları ilgilendiren Türkçe’nin yapısı ve tabii gelişmesi sahasında da halledilmesi gereken birçok mesele doğmuştur. Bunların en mühimleri arasında, burada ele alacağımız “Türkçe’nin umumi yazı ve imla meseleleri” de yer almaktadır.

1. Türkçe’nin Umumi Yazı Meselesi:

Türk Dünyası, bugün için, ortak bir alfabeyle dayanan umumi bir yazıyı kullanma imkanı yitirmiş durumdadır. Türkologları çok düşündürmesi gereken bu meselenin halli de o kadar kolay olmayacaktır. Bu yolda atılacak devrim karakterindeki yeni adımların, yeni yıkımlara sebep olacağı şüphe götürmez. Bunun için ortak alfabenin ve yazının seçimini, yeniden kurulacak kültür münasebetleri neticesinde doğacak ortak eğitim anlayışının gelişmesine bağlı olarak zamana bırakmaktan başka çare yoktur.

³ bk.: TEMİR, A. *Dış Türklerde Dil ve Yazı*, **Türk Dünyası El Kitabı**, Ankara, 1976, s.1391-1403; GEMALMAZ, E., *Dilde Anarşi ve Türk Dilinde Anarşi*, II. Millî Türkoloji Kongresi’nde Sunulmuş Teblig, İstanbul, 5-9 Şubat 1979.

2. Türkçe'nin Umumi İmla Meselesi:

Türk Dünyası, bugün, büyük bir ekseriyetiyle umumi bir imla anlayışına sahip olmakla beraber, bu anlayış, dilin sadece dış yapısına, yani bazı ağızların fonetik hususiyetlerine bağlı kalması sebebiyle ilmi olmaktan uzaktır. İleride ortak bir alfabeyle dayanan umumi bir yazıya sahip olursa bile, bu imla anlayışıyla, Türk Dünyası'nın bütününde geçerli olabilecek standart bir yazı dili teşekkül ettirilemez.

Bilindiği gibi, tabii bir konuşma dili, lehçe (dialecte) ve ferdi konuşma (idiolecte) arasında, bunlar da dahil çeşitli basamaklara ayrılmasına rağmen, bu konuşma dilinden doğmuş yazı dilinin tek olması ve ortak hususiyetler taşıması arzu edilir.⁴ Dilin gayesi, fikir alış verişini sağlamak, yani manayı aktarmak olduğuna göre, yazı dili de manayı aktarmak için meydana getirilmiştir.

Her ne kadar bir konuşma dilinden kaynaklanmış olsa bile, biri işitip duymayla, diğeri bakıp görmeyele ilgili iki ayrı haberleşme kanalını kullanmaları bakımından, her dilde, yazı dilinin konuşma dilinden farklı bir gelişme göstermesi tabiidir. Bu sebeple, konuşma dilini yazı diliyle irtibatlayan husus, dilin dış yapısı değil, iç yapısı olmalıdır. Gerçekten, her dil, kendisine has bir iç yapıya sahiptir. Konuşma dili olsun, yazı dili olsun, bu iç yapıya uydukları nispette söz konusu dile aittir. Bu iç yapıdır ki, bir lüingüistik cemaatte (communauté linguistique) dil unsurlarını teşkil eden konuşma dili fonemlerini değişik şekillerde gerçekleştirmelerine (veya yazı dili grafemlerini değişik olarak şekillendirmelerine) rağmen, fertleri birbirleriyle anlaştırebilmektedir.

Türkçe'nin de kendisine has bir iç yapısının olması tabiidir ve Türkçe'de bulunan gerek yapıma gerek alınma dil unsurları, bu iç yapıya uydukları nisbette Türkçe'dirler. Konumuz icabı, bu iç yapının yazı dilinin teşekkülünde rol alan hususiyetlerini şöyle hülasa edebiliriz:

⁴ POTIER, B.; *Les Langues dans le Monde*, **Le Langage**, s. 233.

Türkçe’de,

1. Gerek kök halindeki mana unsurları, gerek vazife unsurları, fonolojik olarak ekseriyetle iki veya tek hecelidirler.⁵

2. Vazife unsurları tayin ettikleri mana unsurlarından sonra getirilirler (yani, ekler ve edatlar, kök ve gövdelerden sonra getirilir; önekleme yoktur.) ve sıraları belirlenmiştir.

3. Vazife unsurları, ses bakımından, sonlarına getirildikleri mana unsurları tarafından tayin edilme temayülündedirler (ilerleyici benzeşme hakimdir: Büyük ve küçük ünlü uyumları; tonluluk-tonsuzluk benzeşmeleri vb).⁶

4. Fonetik olarak en yaygın hece çeşidi CV (ünsüz + ünlü) kuruluşundadır ve hemen bütün heceler, mana karışıklığına yol açmaksızın bu kuruluşdaki fonolojik hecelere çevrilebilirler.⁷

5. Hece içerisinde, ünlü, daha çok şekli; ünsüz de manayı taşıma vazifelerini yüklenmişlerdir.

6. Bütün dillerde geçerli olduğu tespit edilmiş olan **en az enerji sarfı kanunu**, Türkçe’de mümkün olan en yüksek seviyesini bulmuş gibidir (‘ ø ’ fonemler ve ‘ ø ’ monemler oldukça yaygındır.).⁸

7. Biri ‘ ø ’ olan 5 ünlü (Ø, A, E, U, İ) ve yine biri ‘ ø ’ olan 9 ünsüz (Ø, P, T, Ç, K, S, Ş, Y, N) fonemden her biri, lehçe, şive ve ağızlarda

⁵ bk.: GEMALMAZ, E., *Türkçe’nin Fonemler Düzeni ve Bu Fonemler Düzeninin Çalışması*, I. Millî Türkoloji Kongresi’nde Sunulmuş Teblig, 6-9 Şubat 1978.

⁶ bk.: GEMALMAZ, E., *Uyum ve Standart Türkiyeli Türkçesi’nde Uyumlar*, II. Milletler Arası Türkoloji Kongresi’nde Sunulmuş Teblig, 4-9 Ekim 1976.

⁷ bk.: GEMALMAZ, E., *Türkçe’nin Fonemler Düzeni ve Bu Fonemler Düzeninin Çalışması*, I. Millî Türkoloji Kongresi’nde Sunulmuş Teblig, 6-9 Şubat 1978.

⁸ Aşağıdaki misallerde olduğu gibi:
ev+//+in kapısı // ev+//+ø kapısı; ev+//+ler // ev+//+ø; gel-//–me–miş+//+sin // gel-//–ø–miş+//+ø vb.

oldukça kesin kaidelere bağlanabilir geniş gerçekleştirilme (réalisation) bantlarına sahiptirler.⁹

Böyle bir iç yapıya sahip olan Türkçe'nin, hangi alfabetik yazı ile yazılırsa yazılsın, imlasında, şimdi sıralayacağım hususları bulundurması, vakit ve malzeme tasarrufu sağlaması ve birleştirici olması bakımından tabiidir:

1. Mana unsurlarının ilk hecelerinin ünsüzleri, ve mana ayrımı yaptıkları takdirde,

a) **İnce** karşısında **kalin**

b) **Düz** karşısında **yuvarlak**

c) **Geniş** karşısında **dar**

ünlüleri yazıda gösterilmelidir (Md.: 1, 2, 5)

Örnek: **vr** (ver) // vur // var ;

br (bir) // bur // bar ;

bn (ben) // bön ;

bş (beş) // baş // boş ;

bz (biz) // bez // boz ;

gl (gel) // gül;

kr (kir) // kır // kar ; kor // kur // kör // kür ; ...vb.

Not: Kısaltmalar ve çok yaygın kullanılışlı mana unsurları karışıklığa yol açmamak şartıyla bu kaidenin dışında tutulabilir:

Örnek: hakkında ⇒ **hk** ;

ve ⇒ **v** ;

⁹ bk.: GEMALMAZ, E., *Türkçe'nin Fonemler Düzeni ve Bu Fonemler Düzeninin Çalışması*, I. Millî Türkoloji Kongresi'nde Sunulmuş Teblig, 6-9 Şubat 1978.

ve ya ⇒ **vy** ;
karşılaştı[rınız] ⇒ **krş** ;
başkanı ⇒ **bşk** ;
ve başka / benzerleri / başkaları ⇒ **vb** ;
ve bunun / bunlar gibi ⇒ **vbg** ; ... vb.

2. Vazife unsurlarının alofonlarından, varsa,

a) Ünlüsü bakımından ince ve düz sıradan olanı (a ⇔ e ⇒ **e** ; ı ⇔ i ⇔ u ⇔ ü ⇒ **i**)

b) Ünsüzü bakımından tonlu ile başlayanı (c ⇔ ç ⇒ **c** ; d ⇔ t ⇒ **d** ; vb.) alınabilir (Md.: 3):

Örnek: anayi (anayı) ; kutusi (kutusi) ; suye (suya) ; yolde
(yolda) ; sütci (sütçü) ; uçdi (uçtu) ; ... vb.

3. Vazife unsurlarının bağlantı ve hece içi ünlülerini yazıda göstermeye gerek yoktur (Md.: 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7):

Örnek: evm (evim) ;
evlrmzdn (evlerimizden) ;
okuyırlmş (okuyorlarmış) ;
bulmşdnz (bulmuştunuz) ;
gözlkcilkdn (gözlükçülükten) ; ... vb.

4. Vazife unsurlarının bağlantı ünsüzleri ve hece sonu ünlüleri yazıda gösterilmelidir (Md.: 1, 4, 5, 7):

Örnek: köşeye (köşeye) ;
evde (evde) ;
yolci (yolcu) ; ... vb.

5. Bağlantı ünsüzlerinden önce gelen dar ünlüler yazıda gösterilmeyebilir:

Örnek: kutye (kutuya);
kapsndn (kapısından);
evnden (evinden);
ikşr (ikişer)
ydşr (yedişer)

6. Başka dillerden alınma dil unsurları, fonetik gerçekleştirilmeleri değişikliğe uğramış olsa bile, alındıkları dillerdeki imlalarına uygun veya fonetik olarak yazılabilir.¹⁰

Örnek: ilh (ilah) ;
mllt (millet) ;
hkuk (hukuk) ;
kmal (kemal) ;
mrhmt (merhamet) ; ... vb.
radio / radyo (radyo) ;
pick-up / pikap (pikap) ;
transistor / tranzistor (tranzistor) ; ... vb.

7. Büyük ve küçük harf ayrımı yapmaya gerek yoktur; has isimlerin altı çizilebilir, ekleri (‘) işaretiyle ayrılabilir:

Örnek: shakespeare’dn (Shakespeare’den) ;
fransa’nn (Fransa’nın) ; ... vb.

8. Satır sonunda kelime bölme, fonetik değil, etimolojik ve daha doğrusu fonolojik olmalıdır:

¹⁰ Meselâ: Fransızca, İngilizce ve diğer dillerden aldığı kelimeleri, bu dillerdeki yazılışlarıyla sözlüğe geçirmektedir. bk. : **Petit Robert**, “*pick-up*”, “*transistor*”, ... vb.

Örnek: evlr- (..... .. evle-
-i ri) ; ... vb.

9. Cümlelerde, cümle başı edatları ve özne grupları, yüklem grubundan ‘ , ’ veya ‘ ; ’ ile ayrılmalı.

10. Sözlükler, mana ve ayırık yazılan vazife unsurlarının; ek lugatleri, bitişik yazılan vazife unsurlarının, ilgili lehçeye göre makbul sayılan telaffuzlarını (okunuşlarını) fonetik transkripsiyonlu olarak belirtmelidir.¹¹

Sonuç:

Bu imla anlayışını, günümüz Latin harfli Türkiye Cumhuriyeti yazısına tatbik ettiğimizde, en ihmal edilebilir mana kaybına dahi yol açmaksızın %15-11 civarında yazı işareti (harf, noktalama ve espas) tasarrufu sağlayabileceğimiz gibi (bu, aynı zamanda, vakit ve yazı malzemesi tasarrufunun da yüzdesidir, —aynı punto ile 100 sayfalık kitap, 90 sayfaya sığabilecektir.—) (bk.: **Ek: 1 – Metinler**); çok kullanılan vazife unsurlarının (monèmes fonctionnels), —hatta bazı mana unsurlarını (monèmes autonomes)— yazıda karşılayan vazifeli şekillerin (morphèmes) yapılarının basitleştirilmesi ve sayılarının azaltılmasıyla (bk.: **Ek 2 – Eklerin İmlası**) da, bir taraftan Türk lehçelerinin morfonolojik mukayesesine kararlı ölçüler getirilirken, diğer taraftan günümüzde hızla gelişmekte olan büro-işi ve tercüme makinalarının Türkçe kodlayıcı ve kod-çözücülerinin daha geniş kitleler için programlandırılmalarını da oldukça kolaylaştıracaktır.

¹¹ Birçok İngilizce, Fransızca, Almanca vb dillerin sözlüklerinde olduğu gibi.

Kaynakça :

- BAZIN**, Louis, Structures et Tendances Communes des Langues Turques (Sprachbau), **Philologiae Turcicae Fundamenta**, Wiesbaden, 1959.
- ERGİN**, Muharrem, **Osmanlıca Dersleri**, İstanbul, 1962.
- GELB**, I. J., **A Study of Writting**, Chicago, 1965.
- HIGOUNET**, Charles, **L'Ecriture**, Paris, 1964.
- POTIER**, Bernard, vd.; **Le Langage**, Paris 1973
- TEMİR**, Ahmet, Dış Türklerde dil ve yazı, **Türk Dünyası El Kitabı**, Ankara, 1976.

Ek: 1 – Metinler :

cbde tşnn elektronik dlmç

craig dlmçı aslında cbe sığck boyde br çvri blgisayrıdr v onn sayesinde dnyann en çok kullnln dlrnde yabncılrle anlaşblrsnz, o dli ögrnmk istmsnz ble, o andeki ihtiyaclrnızı göreblrsnz. blgisayrn arkesnde 50 sayı vadr. bunlr hr dlde en çok kullnln v en pratik cmlelrı içrr. bunlrđn 25’i “bunn fiati ne kdrđr?”, vy, “bu kaçedr?” gbi o ande bñtn olrk kullnablrgnz şylrđr. gri kaln 25’i szn sonradn ayrıce ekleycgnz (öteki trftaki hrf tuşlrne basrk olşdrcgnz) br klme ile brlşrk tmmlnckdr. örngn, “bne ... vrr misnz? buni, “bne br kilo şkr (veya iki çukulata, vb.) vrr misnz?” yapeblrsnz. bu tuşlrne basdkdn sonra çvri düğmesine doknr doknmz, bñtn cmle tam olrk istedgnz dlde karşınze çıkmkdedr. egr cmle 16 hrfdn fzle ise, o parçelnr ve soldn başlyrk dvam edr.

(**Bilim ve Teknik**, Sayı: 139 dn.)

bhar v klbklr

küçk salonn fs rngnde kaln v agr prdeli gnş pncresndn dışarsı mhtşm v park suliboya lvhası gbi görnyrdi. saf mavi br sma ... ççkli ağçlr... cvldayn kuşlr ... uyur gbi sssz durn dnz ... karşı sahlde mor, frk olnmz sislr altndeki daglr ... korulr, byaz yalır ...bñtn bunlrn üzernde br esatir rüyasnn hvai hkikti gbi uçn marti sürlri! pncrrenn önndeki şşmn koltge gayt zayf, gayt sari, gayt ihtiyar br kadn oturmuşđi. bhare, hyate dargn gbi arkasni dışrye çvrmişđi. sönmş gözlri köşelrdeki gölgelre karşırdi. karşsnde, br şezlonge uznmş esmr, güzl br kız, syah marokn kaplı br ktab okyr; pncredn, ççk, kır kokilri; dnz, dalge fsstlirı gtrn tatlı br nisan rüzgari giryrdi.

ömr syfeddin; **bhar v klbklr**

“flipper” bu okulde okudi

evt, yunslr, grçkdn zki hyvanlrđr. insanlrne oln yaknlklryle tanınırlr. htta bazı blm adamlrı yunslrn, kndilrne özgü dlrini de inceleyip, bu hyvanlrn günmze kdr açklge kavşdrlemeyn bazı özllklrni saptamak istyrlr. bunlr iyi güzl ama sz gne de açk dnzde byaz köpklü dalgalr arasnde br görnp br kayboln yuns balklrnn hr brinn brr flipper olablrgne inanmyn ... bugün özellikle amerike’de yuns balklrni egtmk amcyle kurlmş okullr var. flipper de

california eyaltnde san diego kentndeki donnma dnzaltı araştırme v glştrme mrkz'nde uzn süre egitm görmş ögrtmnlrñdn tam not aldkdn sonra dizide başrolı kapmş.

(TV'de 7 Gün, Sayı: 32'den)

*

Ek: 2- Eklerin İmlası :

Fonetik gerçekteştirilmeleri ne olursa olsun, ekler, fonolojik bir anlayışla, aşağıda gösterilen tek şekillerle yazılabilir. Geleneksel dilbilgisinin “**bağlantı ünsüzü**”, “**yardımcı ses**” gibi adlar verdiği ‘y’, ‘n’, ‘s’ ve ‘ř’ ‘**oynak ünsüzler**’i ‘[_]’ içinde verilmişlerdir. Ünlüyle biten kelimelere, bu ünsüzlerle başlayan ekler getirildiğinde, hem kelimen son ünlüsü hem de – ek ünsüzle sonlanmıyorsa – ekin ünlüleri yazılmayabilir :

- [y] (örn.: kapye (kapiya); okyn (okuyan)).
- [n] (örn.: bundn (bundan); kapsnde (kapısında)); (örn.: kapnn (kapının)).
- [s] (örn.: kapsi (kapısı); kapsnde (kapısında)).
- [ř] (örn.: brr (birer), üçr (üçer), skzr (ikişer), dkzr (dokuzar), onr (onar) ; ikşr (ikişer), altşr (altısar), ydşr (yedişer)).

Ek Ünlüleri:

- e Bütün geniş ünlüleri (a, e, [o, ö]) temsil eder.
- i Bütün dar ünlüleri (ı, i, u, ü) temsil eder.

Yapım Ekleri:

İsimden İsim Yapan Ekler:

- + [ř]r brr, ikşr, üçr
- +ce almance, türkce, rusce
- +ci odaci, yolci, sütci
- +ck küçck, hanmck, yavruck

+ck	oyneck, büyck
+ki	şmdki, dünki, dagdeki, bugünkü
+li	taşlı, sözli, koylı
+lk	agçlk, boşlk, gnçlk, kömrlk
+nci	brnci, onnci, üçnci, ikinci
+sz	babasz, susz, sssz

Fülden İsim Yapan Ekler:

-[y]ici	okyici, yazici, glici, gülici, vrici, varici
-me	okume, yazme, glme, gülme, vrme, varma
-mk	okumk, yazmk, glmk, gülmk, vrmk, varmk
-nti	aknti, girnti, grnti, döknti

İsimden Fiil Yapan Ekler:

+le-	başle-, kışle- yolle-
+mse-	kuçmse-, azmse-, bnmse-

Fülden Fiil Yapan Ekler:

-dr-	yapdrdi, güldrmk, tutdrmsnz, görşdrmeyckmşsn, gürşdrdk
-me-	sorme, görme; sormdm, glmdn, blmyrm, kaçmyn
-t-	agletmk, aglatn

Çekim Ekleri:

İsim Çekimi Ekleri:

+ [n]n	genitif (ilgi) hali: agcn, gökn, yollrn, babann, tepenn
+ [ø]n+	iyelik 3. t/ç.ş.: babasi, babasnde; evi, evne, evlrnde
+ [s]i	tamlanan eki: babasi, evi, ktabi, okuli, kuzusi
+ [y]e	datif (varma) hali: agce, göke, kardşe, bne, bune, tpye
+ [y]i	akküzatif (nesne) hali: agci, göki, babyi, tpyi, babsni
+ ce	ekvatif (eşitlik) hali: insance, çockce, gönlmce, aklince

+de	lokatif (bulunma) hali: burde, bnede, babsinde
+dn	ablatif (ayrılma) hali: burdn, bndn, atdn, bkcdn, evndn
+lr	çokluk eki: ağçlr, kuşlr, güzllr, gözlr
+lri	çokluk+tamlanan eki: babalri, evlri, ktablri, kuzulri
+m	iyelik 1.t.ş.: babam, klmm, evm, ktabm, katbm
+mz	iyelik 1.ç.ş.: babamz, evmz, ktabmz, okulmz
+n	iyelik 2.t.ş.: baban, klmn, evn, kitabn, okuln
+nz	iyelik 2.ç.ş.: babanz, evnz, ktabnz, okulnz
+ø	teklik eki (yazılmaz): ağç, kuş, güz, göz

Fil Çekimi Ekleri:

-[y]e	istek eki: blsnz, blne, alym, dvrlm, çvrydm
+sn	emir 3. t. ş. eki: yazsn, bldrsn, okusn
-ck	gelecek zaman eki: konşcksm, bulcksnz, saycklrđi, çvrckz
-d[i]+	görülen geçmiş zaman eki: açdm, gldnz, görđi, oldk, öldk
-m[z]	geniş zaman olumsuzluk eki: glmzsn, gülmzsn, vrmm
-ml[i]	gereklilik eki: yazmli, bldrmlym, çvrmmemlsnz
-mş	öğrenilen geçmiş zaman eki: olmış, boyamışm, çkmşsnz
-n	emir 2. t. ş. eki: yazn, bldrn, okuyn
-nz	emir 2. ç. ş. eki: yaznz, çvrnz, çıkncz, gtnz
-r	geniş zaman eki: glr, gtr, vrr, alrsnz, glrmşlr
-s[e]	şart eki: vrse, yapsm, atsnz, glsydnz, çvrslrdi
-snlr	emir 3. ç. ş. eki: yazsnlr, çvrsnlr, gtsnlr
-yr	şimdiki zaman eki: glyrm, blyrdm, vryrsnz, gtryrlmş

Bildirme Ekleri:

+ [y]m	bildirme 1.t.ş. : güzlm, hstym, glyrm, görmşm, blekm
--------	--

+dr	ihtimal kuvvetlendirme eki: güzldr, glmşdr
+ø	bildirme 3.t. ve ç.ş. : (yazılmaz); güzł, aklli, çvrnş, blmz
+sn	bildirme 2.t.ş. : güzłsn, yorgnsn, glyrsn, görmeycksn
+snz	bildirme 2.ç.ş. : güzłsnz, büyüsnz, alrsnz, glmzsnz
+z	bildirme 1.ç.ş. : güzłz, hstayz, glyrz, görmliyz, alrz

Sıfat-Fiil (Partisip) Ekleri:

-[y]n	oln, gln, okyn, blnlr
-dk	tanıdk, oldkm, aldknz, bldklrmz

Zarf-Fiil (Gerundium) Ekleri:

-[y]e	gelblmk, göreblmştık
-[y]i	bulivrmk, görivrmşdnz
-[y]nce	glnce, blnce, okuynce
-[y]p	glp, blp, okyp, korkp
-kn	glrkn, blrkn, korkyrkn, okyckkn
-li	glli, blli, korkli, okuyli
-mdn	blmdn, blmdn, korkmdn, okumdn
-rk	glrk, blrk, korkrk, okyrk

Bazı Edatlar:

blki	(belki)
çnki	(çünkü)
de	(de)/da)
dgl	menfilik edatı
dhi	(dahi)
gbi	(gbi)
içn	(için)

kdr	(kadar)
ki	(ki)
mi	soru edatı
v	baglama edatı (ve)
vy	(veya)

**(III. Milletler Arası Türkoloji Kongresine Sunulmuş Bildiri,
İstanbul, 24-29 Eylül 1979.)**

TÜRK DÜNYASINDA ALFABE VE İMLA MESELELERİ ÜZERİNE

Hocam

Prof. Dr. Saadet Çagatay'ın aziz hatırasına

ERZURUM 1990

Efrasiyap GEMALMAZ*

*İlk söz: Yollarını zorla vy
isteyerek ayıranlar, bir süre sonra
dillerini de ayıracaklardır. Yollarını
birleştirmek isteyenlerin de dillerini
birleştirme yolunda adımlar atmaları
tabiidir. Ancak dilde ve dinde zorlama
her zaman umulan sonucu vermez.*

1. 29 harfli Türkiye Cumhuriyeti alfabesi 62 yıldan beri Standart Türkiyeli Türkçesi'nin (STT) yazımında oldukça başarılı bir şekilde kullanılmış ve bu alfabe aracılığıyla hem eski kültürümüze ait eserlerimizin önemli bir kısmı günümüze aktarılmış hem de çağdaş Türk ve Dünya kültürlerinden azımsanamayacak ölçüde bilgi birikimi yazıya geçirilerek Türkiyeli Türkçesi'ni bilenlerin hizmetine sunulmuştur. Bu bakımdan Latin harfli Türkiye Cumhuriyeti alfabesi, hem Türkiye Türkleri hem de yarım yüzyılı aşkın bir süre içerisinde kendisiyle oluşturulan bilgi birikimi sebebiyle Türk Dünyası için vazgeçilmez bir varlık kazanmıştır. Türk Dünyası'nda özellikle çağdaş ihtiyaçlara cevap verebilecek bilgi birikimini gelecek nesillere aktaracak bu ölçüde kullanılmış tutarlı ikinci bir alfabenin

* Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

bulunmadığı açıkça görülmektedir. Bu sebeple, müşterek Türkçe'nin alfabesinin esasını oluşturmakta Latin harfli Türkiye Cumhuriyeti alfabesinin temel alınması Türk Dünyası'nda arzu edilen dil birliğinin sağlanması bakımından da faydalar sağlayacaktır.

2. El yazısı olarak kullanımları söz konusu olduğunda, Latin harflerinin pek tabîi olarak sağ elle fakat soldan sağa yazılması ile bir **itme yazı**, Arap harflerinin ise yine sağ elle fakat sağdan sola yazılması ile de **çekme yazı** olması gerçeğiyle karşılaşırız. Güç ekonomisi ve uygulama bakımından çekmenin, daha katı organlar gerektiren itmeye üstünlüğü bilinmektedir. Nitekim, her iki alfabeyle yazmasını aynı ölçüde bildiklerini ileri sürenlerin, Arap harfleriyle daha kolay ve çabuk yazabildiklerini iddia etmeleri, sadece bu yazının imlasının zamanla Türkçe'nin fonolojisinin verdiği imkanlar ölçüsünde bazı harflerin yazılmasının gereksiz olması sebebiyle atılmasıyla kısa yazma imkanını vermiş olmasıyla değil, aynı zamanda mekanik kurallarına uygunluğuyla da açıklanabilir. Ancak, bugün yazma işinde büyük görev makinalara ve bilgisayarlara düşmektedir. Teknoloji hemen hemen konuştuğumuzu yazıya geçirecek makinaları ceplerimize koymak üzeredir. Bu tür makinaların programlanmasında bitleştirilmeyen Latin harfleri, önemli ölçüde bitleştirilmeleri gereken ve bu bitleştirilmeler yüzünden şekilden şekile giren Arap harflerine göre büyük kolaylıklar sunmaktadır. Daha da önemlisi, Latin alfabesinin diğer alfabelere ve Arap alfabesine göre bütün dünyada daha yaygın olarak kullanılması, Latin harfleriyle ilgili bilgi ve ürünlerin daha geniş bir pazar bulmasını ve bu ürünlere ait birim fiyatlarının düşmesini sağlamaktadır. Bu bakımdan da Latin harfli Türkiye Cumhuriyeti alfabesinin kullanımının yaygınlaşması, sağlayacağı ekonomik faydalarla da, Türk Dünyası'nın bütünleşmesini ve Türk kültürünün olgunlaşmasını hızlandıracaktır.

3. Bir kültürün anahtarı olan yazının imla anlayışını değiştirmek, o kültüre alfabesini değiştirmekten daha çok zarar verir. Çocuklarımızın Arap harfli Osmanlı yazısını öğrenmelerini güçleştiren, alfabenin değil imla anlayışının değişik olmasıdır. Hepimiz biliyoruz ki, birkaç saatlik bir emekle Arap harfleri öğrenilebilmektedir. Ancak Osmanlı imlasının öğrenilmesi, işe kültür kopukluğu da eklenince, bazan yıllar almaktadır. Bu bakımdan zarurî

bir durum söz konusu olmadıkça alfabe değiştirilse bile imla anlayışına dokunmamak gerekir. -Burada akla geçmişle ilgili bazı sorular gelecektir. Bilelim ki, geçmiş bir daha gelmemek üzere geçmiştir; bilim açısından, geçmişte yapılanların doğruluğunu veyanlışlığını tartışmanın geleceğin kurulmasında faydası yoktur.-

Latin harfli Türkiye Cumhuriyeti alfabesinin fonetik bir anlayışla hazırlandığı ileri sürülür. Gönül, bu alfabenin dilbilimciler tarafından fonolojik bir anlayışla düzenlenmesini isterdi. Hepimiz biliyoruz ki, sesler kulakla, harfler gözle algılanır. Algılama, mümkün olduğu ölçüde karşılıklı anlaşmayı sağlayabiliyorsa; seslerin veyaharflerin şöyle veyöyle olmasının pek bir önemi yoktur. Arap harflerinin Türkçenin seslerine uygun olmadığını ileri sürmek, “**Kulak niye görmüyor?**” vey “**Göz niye duymuyor?**” diye sormak kadar saçmadır.

Kabulünden günümüze kadar süren tartışmalar gösteriyor ki, Latin harfli Türkiye Cumhuriyeti alfabesi, yazı yoluyla -dolaylı olarak bazan konuşma yoluyla- bilgi akışında az da olsa önemli bazı aksaklıklar sergilemektedir. Konuşma dilinde, çok çeşitli vurgu, tonlama, bazan jest ve mimikler, değişik ifade yollarını denemeler sözü yeteri kadar etkili kılmasına rağmen, yazı dilinde karakter seti diye adlandırılan belli ve mümkün olduğu kadar az sayıdaki harfler, rakamlar; noktalama, matematik ve mantık işaretleri vs. çoğu kere yetersiz kalmaktadır. Görüldüğü kadarıyla noktalama işaretleri ve milletler arası kullanımı yeterince kazanmış olan rakamlar ve matematik ve mantık işaretleri bakımından Türkçemizin bir meselesi yoktur. Ancak, alfabemizi teşkil eden harflerin az da olsa bazı durumlarda yetersiz kaldığı (Örnek: “Kitabını getirdim.” “senin mi?”/ “onun mu?”), istenmeyen çağrışımlara yol açtığı (Örnek: “Türk inkılap tarihi”), telaffuz birliğini bozduğu vey telaffuz öğretimini güçleştirdiği (Örnek: “kağıt ⇔ qâğıt”), kabul ettikleri takdirde diğer Türk lehçelerinin bazı ihtiyaçlarını karşılamayacağı gibi hususlar dile getirilmektedir.

Sevindirici olan şudur ki, bütün bu istekler Latin alfabesinin bütünü içerisinde karşılanmış olarak hazır beklemektedir. Bugün elimizdeki Latin harfli yazı ve dizgi makinalarımızı bile hemen hiç kurcalatmadan bu isteklerimizi kolayca gerçekleştirebileceğimiz gibi daha önceki yazılı

birikimimiz de bu eklemelerden en ufak bir zarara ugramayacaktır. Kaldı ki, ekte verilen listede “O” içine alınmış harflerin kullanımı ihtiyaç sahiplerinin istegine bırakılmalı ve zorla kullandırılmaları yoluna gidilmemelidir. Zaten kullananlar bir süre sonra teferruatın faydası olmadığını görerek bu harflerin bir kısmını ister istemez bırakacaklardır. Benim “ğ” harfini bıraktığım gibi.

4. Son olarak, Latin harflerini almak isteyen Türk dilli halkların, Latin harflerini almadan önce, Latin harflerini kullanan Türkiyeliler’le olan ekonomik ve sosyokültürel münasebetlerini geliştirmeleri gerektiğini belirtelim. Topluma yön verenlere düşen de -haberleşme teknolojisinin verdiği imkanlarla küçülen dünyamızda- bunu sağlamanın yollarını bulup göstermektir. Kullanacağı alfabeyi ve imla anlayışını, zaman içinde halkın seçmesi ve geliştirmesi en doğru yol olacaktır. Çok haklı olarak yazarlar da okurlarının istegi doğrultusunda bu yolu seçeceklerdir. İlk sözde de vurguladığımız gibi yollarını birleştirmek isteyenler bir gün dillerini ve giderek alfabelerini de birleştirmenin yolunu bulacaklardır.

Son Söz: Gelişmek, olgunlaşmak, kalkınmak için peşin hükümlerden kurtulmak ve korkusuz olmak gerekir. Olması gereken er vy geç olacaktır. Korku, olacağı belki bir süre geciktirebilir. Ancak korkunun ecele faydası yoktur.

**YAZI VE DIZGİ MAKİNALARININ İMKANLARI GÖZ ÖNÜNDE
BULUNDURULARAK GENİŞLETİLMİŞ LATİN HARFLİ TÜRK
ALFABESİ ÖRNEĞİ**

A	a	
B	b	
C	c	
D	d	
E	e	[ä] olabilirdi.
É	é	Kapalı “e” (Fransızca da yazılabilmesi için yazı makinalarının büyük ekseriyetinde var.)
F	f	
G	g	g / ğ karşılığı
Ĝ	ĝ	g / گ karşılığı (“^” işareti makinalarda var.)
[Ĝ	ğ]	Bu harfin yerine “g” harfi yazılabilir ve bu hal anlam karışmasına yol açmaz.
H	h	
I	ı	
İ	i	[i] olabilirdi.
J	j	
K	k	
L	l	
Ł	ł	“rol”, “lazım” vb. kelimelerdeki “l” karşılığı
M	n	
Ñ	ñ	ñ / ن karşılığı (“^” işareti makinalarda var.)

O	o	
Ö	ö	
P	p	
Q	q	ķ / ق karşılığı
R	r	
S	s	
Ş	ş	
T	t	
U	u	
Ü	ü	
V	v	
W	w	v / و karşılığı
X	x	ħ / خ karşılığı
Y	y	
Z	z	
Ž	ž	ʕ / ع / ء karşılığı

Ayrt İşaretleri:

^	Ünlülerde uzunluk / ünsüzlerde incelik
`	
˘	“Ğ” harfinin “G” kısmı kaldırılarak
˙	“É” harfinin “E” kısmı kaldırılarak
¨	“Ö” harfinin “O” kısmı kaldırılarak

Ayrırt işareti özellikle lehçelerin yazımında ihtiyaç halinde bütün harflerle kullanılabilir.

Ankara, 27.09.90

**(Kültür Bakanlığı, I. Türk Dili Kurultayı'nda Sunulan Bildiri,
Ankara, 25-28 Eylül 1990.)**

TÜRK DÜNYASI'NDA ALFABE VE İMLA MESELELERİ ÜZERİNE (2)

Efrasiyap GEMALMAZ*

*İlk Söz: Ayrıntılarda direnmek
ayrılık getirir.*

Türk dilli halkların ortak bir alfabe arayışı içine girmeleri şüphesiz ki, gelecekte ortak bir yazı dilinin oluşumunu sağlamayı hedef almaktadır. Ortak bir yazı dili bu halkları birbirine daha çok yakınlaştıracak, onların güçlerini insanlığın yararına kullanmak üzere birleştirmelerini de sağlayacaktır. Dünya üzerinde lehçe ve ağızları ortadan kaldırmak mümkün görülmemektedir. Bunların yok edilmesi de esasen gereksizdir. Lehçe ve ağızlar her zaman değişerek ve gelişerek, hatta yenileri oluşarak yaşayacaklardır. Ancak büyük kitleleri birbirleriyle anlaştırmak için yaygın kullanımlı standart dillere de ihtiyaç duyulmaktadır. Türk dili de zamanında böyle bir dildi ve yine de böyle bir dil olma şansını yitirmiş değildir. Yeter ki, teferruattan uzak, yani fonetik ayrıntılardan çok fonolojik ihtiyaçları karşılayabilecek bir alfabe ve yazım (imla) anlayışı geliştirilsin.

İnsan hançeresi sayılamayacak sayıda ses gerçekleştirmeye elverişlidir. Ancak bir dilde gerçekleştirilmesine ihtiyaç duyulan ses sayısı sınırlı ve az sayıdadır. Fonolojik anlayışla yapılmış bir alfabenin 20-30 kadar harf bulundurması genelde en gelişmiş bir dili yazmak için yeterlidir.

Türk Dünyası'nda yazılı bir haberleşmeyi sağlamak için STT'nin yazımında kullanılan Latin harfli Türkiye Cumhuriyeti alfabesinin çok az sayıda harf eklenmesiyle diğer Türk lehçelerinin yazımında da kullanılabileceğini yapılan denemeler göstermiştir.

* Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

Bizim için önemli olan bütün Türk Dünyası'nda geçerli olan standart bir dilin geliştirilmesinin temellerini hazırlamaktır. Böyle bir dilin oluşabilmesi için de ortak bir alfabe ve ortak bir yazım anlayışının geliştirilmesinin beraberinde ayrıca bütün haberleşme ortamlarını (media) (basın, radyo, televizyon, sinema vb.) kullanarak Türk Dilli halkları birbirleriyle kaynaştırmak gerekmektedir. Söz gelişi, çeşitli Türk lehçeleriyle basılmış kitap, dergi, gazete ve benzerleri Türk Dünyası'nın her tarafına ulaştırılmalı ve yapılan radyo ve televizyon yayınlarının önemli bir kısmı bütün Türk Dünyası'nda kolayca izlenebilmelidir.

Politikacıların, bilim adamlarının, iş adamlarının karşılıklı ziyaretlerinin, toplantılar yapmalarının, aralarında özel ilişkiler kurmalarının, Türk toplulukları arasında genel bir yaklaşma kurulmadıkça, gerek ortak bir alfabe ve yazım anlayışının, gerek standart ortak bir yazı dilinin oluşmasında yetersiz kalacağı aşikardır.

Bu sebeple tekrar belirtmeliyim ki, yazılı ve sözlü bütün haberleşme ortamlarını kullanarak Türk dilli halkları birbirleriyle kaynaştırmak ortak bir yazının ve yazı dilinin de oluşma sürecini kısaltacaktır.

*Son söz: Birlikten dirlik dogar.
Dirlik istiyorsanız birlik olun. Birlik
olmak istiyorsanız ayrıntılarda
direnmeyin.*

(Kardaş Edebiyatlar Dergisi, Sayı: 19, İzmir, 1991, s. 6-9.)